

Доц. д-р Алла Кирова*

БЪЛГАРИЯ В ЕВРОПЕЙСКИТЕ КЛАСАЦИИ ЗА ДЖЕНДЪР РАВЕНСТВОТО В АКАДЕМИЧНИТЕ СРЕДИ

Изпълнението на критериите на Стратегия „Европа 2020“ изисква изграждане на справедливо с оглед балансираната представителност на жените и мъжете европейско изследователско пространство. В съответствие с това са представени резултатите от извършено проучване на степента на джендър равнопоставеност в академичните среди в България чрез анализ на мястото на нашата страна сред европейските държави по този показател с цел очертаване на постигнатия напредък и все още съществуващите проблемни области.

JEL: J16; J44

В контекста на утвърждаващата се в Европа икономика на знанието и с оглед на необходимостта от изпълнение на критериите на Стратегия “Европа 2020” особено място в ЕС заемат действията по преодоляване на джендър различията в сферите на висшето образование и научноизследователската дейност за развитие на “справедлива наука в справедливо общество” (Stocktaking 10 years of “Women in Science”..., 2010, p. 7). Целта е академичните служители - жени и мъже, да могат пълноценно да оползотворяват натрупаните знания, умения и иновационен потенциал в процеса на производство на знания, както и да участват в създаването на визираното в Стратегията общество на социалното единство. Предприеманите инициативи и действия са следствие от прилагането на обща интегрирана политика за насърчаване на джендър равенството в света и в Европа, което изисква преди всичко да се определи мястото на България в съответните класации по постигнатата в обществото степен на равнопоставеност на жените и мъжете. Предлаганите оценки са резултат от анализ на провежданите международни сравнителни изследвания в тази област.

От 2006 г. Световният икономически форум изготвя ежегодни доклади за джендър равнопоставеността по света (вж. EU Strategy for Equality between Women and Men, 2010-2015...), в които чрез разработения *глобален индекс на джендър различията* се оценява в процентно съотношение неравенството между половете.¹ За периода 2006-2008 г. България заема съответно 37, 25 и 36 място сред анализиранияте 115 държави. От 2009 г. обхватът на докладите

* ИИИ при БАН, секция “Макроикономика”, a.kirova@iki.bas.bg

¹ С този индекс се определя колко добре са разпределени ресурсите и възможностите между жените и мъжете във всяка държава (независимо от равнището на съответните ресурси) в четири критични области: икономическо участие и възможности (заплащане, заетост, достъп до висококвалифицирана заетост); постижения в образованието (достъп до основно и по-високи степени на образование); политическо овластяване (представителство във вземащите решения структури); здраве и продължителност на живота.

се разширява до 134-135 страни, като България слиза от 38 на 50, 51 и 52 място съответно през 2010, 2011 и 2012 г. Въпреки тази обезпокоителна на пръв поглед тенденция България е в третата група държави със стойност на индекса 0.71-0.70 през 2012 г., което не е толкова значителна разлика в сравнение със страните от първа (1-0.75) и втора група (0.74-0.72).² Трябва да се отбележи, че близо една трета от държавите-членки на ЕС са след нас в тази класация (Полша, Франция, Естония, Румъния, Словакия, Чехия, Кипър, Италия, Унгария, Гърция).

През 2006 г. в Европа се приема Пътна карта за равенството на жените и мъжете (2006-2010), в която се посочва необходимостта от измерване на неговото равнище (вж. Roadmap for equality between women and men..., 2006). За тази цел през 2010 г. е създаден Европейски институт за равенството между половете. В рамките на своята първа средносрочна работна програма за периода 2010-2012 г. Институтът разработва и публикува през 2011 г. *европейски индекс на джендър равенството* (European gender Equality Index – EGEI), обхващащ 27 държави-членки (ЕС-27) (вж. Vericat, 2012, p. 1-28). Той може да бъде дефиниран като “макро”индикатор на джендър равенството, защото измерва само относителното състояние на съществуващия баланс в достъпа до базисните ресурси в три публични сфери на обществената структура, определящи социалния статус на жените и на мъжете – образование, работа и власт³. Според резултатите за 2009 г. България заема първо място сред ЕС-27 с най-висока средна стойност на този индекс – 73.1 (средно за ЕС-27 - 55.0), като при достъпа до образование и работа стойностите му са още по-значими – съответно 87.1 (средно за ЕС-27 - 76.4) и 83.6 (средно за ЕС-27 - 58.7). Единствено при достъпа до властта индексът не е толкова обнадеждаващ - 53.7, но резултатът за България тук отново е значително по-висок от средния за ЕС-27, който е 37.6. Различните стойности на индекса в отделните сфери отразяват спецификите на процеса на постигане на джендър равенство в тях, което позволява да се приоритизират необходимите насърчителни мерки и действия. Разшифроването на индекса води до заключението, че средно в страните-членки на ЕС равнището на статуса на жените е само 55% от това на мъжете, докато в България той е 73%, т.е. макар и в различна степен, структурната джендър неравнопоставеност в Европа продължава да съществува.

² Резултатите означават, че три държави с най-висок рейтинг – Исландия, Финландия и Норвегия, са преодолели над 84% от джендър различията в посочените области. В страните с най-нисък рейтинг процентът е малко над 50, а в България се отчитат над 70%, което е доста добър резултат.

³ Индексът отразява корелацията между статуса на жените и на мъжете в съответната област, т.е. неговите стойности представят в проценти постиженията на жените в достигането на равен статус с мъжете чрез определяне на степента на равенството в достъпа до съответните ресурси в посочените три сфери. Стойност на индекса под 100 изразява степента на неравенството за жените, над 100 – за мъжете, а ако той е равен на 100, е налице пълно равенство между половете.

По-детайлни са данните, публикувани в *Доклада на Европейската комисия за напредъка в областта на равенството между жените и мъжете* (вж. Progress on equality between women and men in 2011). По повечето показатели България е на равнище над или близо до средното за държавите-членки, което означава, че характерните за Съюза проблеми в областта на джендър равенството са присъщи и на нашата страна. Трябва да се отбележи, че по някои показатели заемаме първо място (в позитивен смисъл). Например през 2010 г. България е с най-нисък относителен дял на работещите на непълно работно време жени и мъже в общия брой заети лица – 2.6% от жените и 2.2% от мъжете, като наред с това и разликата между дяловете на двата пола е минимална – 0.4%. За сравнение средната стойност на този индикатор за ЕС-27 е 31.9% за жените и 8.7% за мъжете. От значение тук е фактът, че както непълната заетост като цяло, така и неравнопоставеността на жените в това отношение е един от съществените проблеми, пред които са изправени значителен брой европейски държави.

Данните в доклада показват още една положителна тенденция, характерна за България - намаляването на джендър различията в заетостта с 2.3 пункта - от 9.7% през 2005 г. до 7.4% през 2010 г. (разликата е в полза на мъжете). Тази стойност е една от най-ниските в Европа за 2010 г. след Латвия (0.2% в полза на мъжете), Естония (2%), Финландия (3%), Дания (5.6%) и Швеция (6%) при средно 13% за ЕС-27. В същото време с отчетените 64.8% България плътно „следва“ средното за ЕС-27 равнище на заетост на жените във възрастовата група 25-49 години с деца на възраст до 12 години от 64.7%, което говори за наличието на проблеми при съвместяването на трудовия и семейния живот при над 35% от жените в тази група. Подобна тенденция, но само за жените, се забелязва и по отношение изпълнението на определената в „Европа 2020“ цел – постигане на равнище на заетост за жените и мъжете от 75% (през 2010 г. средното равнище на заетост при жените в ЕС-27 е 62.1%, а у нас 61.7%). България обаче изостава по този показател за мъжете – 69.1% при средно 75.1% за ЕС-27. Това означава, че в повечето европейски държави поставената в Стратегията цел за равнище на заетост на мъжете е вече постигната, а останалите трябва да преодолеят видимите джендър различия в тази насока в близко бъдеще.

От особено значение за определяне на наличния академичен потенциал има публикуваната в доклада информация за 2010 г. за дела на младите хора (възрастова група 30-34 години) с висше и по-високи степени на образованието. По отношение на жените България се приближава до средното за ЕС равнище – 35.5 спрямо 37.2% в ЕС-27, докато относителният дял на мъжете е значително по-нисък както от този за жените у нас, така и от средния за мъжете в ЕС – 20.7 спрямо 30.0% в ЕС-27. В известна степен констатираната разлика от 14.8 пункта в полза на жените в България е индикатор за тенденция към феминизиране на висшето образование.

Според данните в анализирания доклад и България, подобно на всички останали европейски държави, се сблъсква с един от основните проблеми, определящи неравнопоставеността на жените във всички сфери на обществения живот – недостатъчната или по-точно твърде ограничената им представителност на управленско равнище, респ. участието на жените в процесите на вземане на решения. Представените в доклада данни за 2012 г. илюстрират мащаба на този проблем в цяла Европа. Например жените-членове на управителните съвети на най-големите регистрирани компании са средно 13.7% в ЕС-27 и 15.6% в България, а жените-президенти на бордовете на такива компании са съответно 3.2 и 13.3%. Както се вижда от посочените данни, стойностите на тези показатели за нашата страна са по-високи от средните за Европа. Делът на жените-президенти на управителните бордове дори извежда България на челни позиции, като, от една страна, надвишава средното европейско равнище 4 пъти, а от друга, показва значително по-високи темпове на нарастване за периода 2004-2012 г. - с 10.7 пункта спрямо 0.6 в ЕС-27 (при равен старт през 2004 г. от 2.6%).

Установените тенденции са индикатор за положителни промени, насочени към преодоляване на наложилите се в обществото джендър стереотипи. Позитивните сравнителни данни обаче не отричат актуалността на този проблем и главно - слабото участие на жените в публичното управление у нас по абсолютен брой. Все още недостатъчно, макар и по-голямо, е участието на жените в качеството им на министри в националните правителства - средно за ЕС-27 те са близо една четвърт (24.7%), докато в България се представят значително по-слабо – 17.6% през 2011 г. Видимо по-добра е ситуацията в частния сектор - през 2010 г. относителният дял на жените, заемащи лидерски позиции в бизнеса, е малко над 30% както в ЕС-27 (33%), така и в България (31%). Тази информация се потвърждава и от друго изследване на ЕК - *Доклад за напредъка относно жените във вземането на решения в ЕС* (Progress Report on Women in Economic Decision-making in the EU, 2012). Според публикуваните данни за периода октомври 2010 – януари 2012 г. България се нарежда след Франция, Исландия и Словения по нарастване броя на жените-членове на корпоративни бордове с над 4%, докато средният за ЕС-27 темп през същия период е близо 2%. Въпреки това България е сред тази една трета от страните-членки, в които през 2012 г. около половината (у нас – 53%) от регистрираните корпоративни бордове нямат жена-член.

Анализът на международните изследвания в областта на джендър равенството в началото на XXI век показва, че *в цяла Европа и в България в частност е постигнат известен, макар и неравномерен напредък относно преодоляване на джендър различията в основните агрегирани области на социално-икономическия живот*. Предприеманите общи действия в тази насока обаче се допълват с конкретизирането им в отделни важни за всеки етап от развитието сфери и сектори, каквато е научноизследователската дейност.

Джендър баланс в академичната заетост

Контурите и промените на европейската карта за равнопоставеност на жените и мъжете в академичните среди през първото десетилетие на XXI век са очертани в публикуваните от 2003 г. 4 тригодишни доклада на Главната дирекция по научни изследвания и иновации към ЕК „She Figures”.⁴ Разработеният, постоянно допълващ се и анализиран в тях набор от ключови индикатори, представящи джендър ситуацията в научноизследователската сфера, пряко кореспондира с установените в процеса на проучването промени в подхода към анализ и политики в тази област в началото на новия век - от измерване на степента на неравнопоставеност на жените-изследователи⁵ към оценка на баланса при представителността на двата пола, на траекториите на кариерното им развитие и на напредъка по отношение преодоляването на съществуващите в тази сфера джендър различия.⁶

Анализът на *структурата на заетите* по пол показва, че през 2010 г. средно за ЕС-27 56.1% от жените с висше образование в областта на науката и технологиите и 54.6% от мъжете в общия брой съответно жени/мъже с висше образование в тези области работят по професията, което означава, че *шансовете за намиране на работа за високообразованите жени и мъже в Европа са равни*. В повечето европейски страни се наблюдава незначителен превес на жените, а само в пет от тях – Италия, Франция, Кипър, Люксембург и Чехия, делът на мъжете е по-голям в стеснен диапазон между 3 и 7 пункта. България наред с Литва, Латвия и Естония се характеризира с относително пониска заетост на мъжете с висше образование в областта на науката и технологиите, като делът на жените надвишава този на мъжете с 14.5 пункта, съответно 59.1 и 44.6%.⁷ Това означава, че *жените са по-активни от мъжете в намирането на сфери на приложение на специфичния си (професионален) човешки капитал и неговото реализиране в заетостта*. Тази тенденция се забелязва и при анализа на данните за *относителния дял на жените/мъжете-изследователи в общия брой заети жени/мъже*: през 2009 г. делът на жените в научноизследователската дейност в общия брой заети жени у нас

⁴ Анализите и оценките тук се основават на представената в тези доклади статистическа информация, освен ако изрично не е посочен друг източник. Последните налични данни, публикувани в She Figures – 2012, са за 2009-2010 г.

⁵ Съгласно методологията на докладите понятието „изследовател” се отнася за представителите на академичната общност – преподаватели в системата на висшето образование и учени в научноизследователските институции в различни икономически сектори.

⁶ Това намира отражение в променящите се заглавия на докладите „She Figures”, изразяващи тематичната им насоченост от „Жените в науката” към „Джендър равенството в науката” и „Положението на жените и мъжете в научните изследвания и иновации”, както и в постоянно допълващия се набор от индикатори.

⁷ По-незначителни, но все пак налични различия в полза на жените са регистрирани по отношение на относителния дял на персонала с висше образование, зает с НИРД - по предварителни данни на НСИ за 2011 г. относителният дял на жените от тази група е 50.7%.

(наред с Литва, Латвия и Турция) е по-висок, отколкото на съответната група мъже. За сравнение мъжете изпреварват жените по този показател с над 10 пункта в повечето европейски държави с изключение на Хърватия и Румъния, където половете са представени поравно. Що се отнася до показателя *относителен дял на жените/мъжете в общия брой учени и инженери*, България е сред трите страни с пълен паритет в представителността на половете: през 2010 г. дялът на жените-учени и инженери е 50% в България и Исландия и 53% в Полша, докато средно за ЕС-27 той е 32% (на дъното е Швейцария с 18%). В съответствие с това България се характеризира с равен от джендър гледна точка, но по-нисък от средния за ЕС дял на жените и мъжете-учени и инженери в работната сила⁸ по пол – 1.63% при двата пола у нас (в ЕС-27 той е 1.75% за жените и 3.65% за мъжете).

Както вече беше посочено, въпреки слабото нарастване през последните години, жените в ЕС са недостатъчно представени в сферата на научните изследвания - 33% средно за ЕС-27 през 2009 г. Съществуват големи различия между отделните държави - например в Литва и Латвия дялът на жените в общия брой изследователи надвишава този на мъжете и е над 50%. *България е сред шестте страни* (наред с Португалия, Румъния, Естония, Словакия и Полша) *с над 40% участие на жените* (47.7% през 2009 г. при незначителното изпреварване на темпа на нарастването им за периода 2002-2009 г. – 5.4% при жените и 4.6% при мъжете, което е близо до средния за ЕС-27 темп от 5.1% при жените и по-висок от средноевропейския при мъжете – 3.3%. През 2011 г. участието на жените у нас нараства на 49%⁹). *Този резултат отговаря на възприетия критерий за балансираната представителност на половете* - най-малко 40% за представителите на един пол. Същото може да се каже и за *относителния дял на изследователите жени/мъже на 1000 лица от работната сила* по пол. През 2009 г. той практически не се различава при жените и мъжете у нас – съответно 4.3 и 4.1%, при характерното средно за ЕС-27 изоставане на жените с близо 5 пункта (7.1% при жените и 11.9% при мъжете). Въпреки положителното значение на постигнатия в България джендър баланс в академичната заетост е необходимо да се отбележи същественото разминаване по този показател с европейските държави както при жените, така и при мъжете-изследователи като дял от работната сила – *ние сме сред последните четири страни* (наред с Холандия, Кипър и Румъния) *с най-ниско участие в научноизследователската дейност спрямо националната работната сила (едва 4%), което е показателно за оценката на научния и иновативния потенциал на страната.*

Структурата на заетите в научноизследователската сфера по пол и сектори през 2009 г. отново демонстрира добри резултати за България с оглед на постигането на джендър балансираната представителност. В сектора „Висше

⁸ Показателят „работна сила“ включва всички безработни и заети лица над 15-годишна възраст.

⁹ Изчислено по предварителни данни на НСИ за 2011 г.

образование” относителният дял на жените-изследователи е 43.2% (средно за ЕС-27 - 40%), в държавния сектор - 54%¹⁰ (средно за ЕС-27 - 40%) и в частния (предприятия) - 43%, докато средно за ЕС-27 той е едва 19% (по този показател България е на второ място сред Латвия). У нас движението в посока към преодоляване на джендър различията е характерно в най-голяма степен за сферата на висшето образование, където за периода 2000-2009 г. относителният дял на жените-изследователи нараства с 8.2 пункта (от 35 на 43.2%), достигайки 45.3% през 2011 г.¹¹ Изводът, който може да бъде направен в резултат от посочените данни, е, че *през първото десетилетие на XXI век джендър неравнопоставеността в трите икономически сектора в България е практически преодолена*. Позитивната тенденция към стесняване на джендър различията е характерна и за сектора „Висше образование” и държавния сектор в Европа, която е близо до затварянето на тази тема, но проблемен в това отношение остава частният сектор, характеризиращ се със съществено изоставане на участието на жените-изследователи. С цел изясняване на причините за това явление в доклада „She Figures – 2012” се въвежда разграничаването на частния сектор с оглед заетостта на изследователите в него на две сфери – нетърговски изследователски организации и изследователски структури в предприятията. Оказва се обаче, че нетърговският изследователски сектор има известно значение за заетостта на жените и мъжете-изследователи само в Италия, Португалия и Кипър (6-7% от общия брой жени-изследователи и 3-7% от съответната група мъже през 2009 г.). В останалите страни, вкл. в България, той заема твърде незначителен дял - под 1% от изследователите жени и мъже у нас.

Напредъкът относно постигането на балансираната заетост на двата пола в академичната сфера до голяма степен се дължи на резултатите от предприетите европейски инициативи, насочени към привличането и насърчаването на жените да развиват академична кариера, което проличава от данните за изпреварващите темпове на нарастване на участието на жените-изследователи в трите икономически сектора от началото на новия век средно в ЕС.

Таблица 1

Нарастване на броя на изследователите по сектори и пол през периода 2002-2009 г. (%)

	ЕС-27		България	
	Жени	Мъже	Жени	Мъже
Висше образование	5.5	3.5	14.7	9.9
Държавен сектор	4.3	1.7	0.3	-1.8
Частен сектор	4.3	3.4	7.0	11.7

Източник. She Figures – 2012, p. 37-39.

¹⁰ По предварителни данни на НСИ за 2011 г. се наблюдава леко покачване на дела на жените-изследователи в държавния сектор до 54.9%.

¹¹ Изчислено по предварителни данни на НСИ за 2011 г.

Трябва да се отбележи, че в България се наблюдават значително по-високи темпове на нарастване на участието на жените спрямо средноевропейските – страната ни се нарежда на пето място в Европа по този показател. Представените данни показват, че е преодоляна негативната тенденция към спад в общия брой на изследователите жени и мъже, характерна за страната в края на XX - началото на XXI век - минус 2% при жените и минус 4% при мъжете за периода 1999-2003 г. (She Figures – 2006), което я поставя на последно място сред анализираниите в съответния доклад европейски държави. Налице е обаче обезпокоителна *тенденция към отрицателен ръст на броя на мъжете-изследователи в държавния сектор у нас, както и чувствително изпреварване на техния темп на нарастване в частния сектор в сравнение с този на жените*. Това води до покачването на относителния дял на последните в общия брой на изследователите в държавния сектор с 5% за периода 2000-2009 г. (от 49 на 54%) и понижаването му с 6% в частния сектор (от 49 до 43%). Тази тенденция продължава и през 2009-2011 г. - по данни на НСИ броят на мъжете-изследователи спада с още 1.3% в общия брой изследователи, докато този на жените се увеличава с 2.7%, главно за сметка на промените в участието им в държавния сектор. Очевидно ниският престиж на професията и неудовлетворителното заплащане в държавния научноизследователски сектор в България провокират мъжете да го напускат и да търсят работа в частния такъв или в други сфери на заетост. Ако не се предприемат съответни мерки и действия, в близките години това ще доведе до твърде негативни последици за страната с оглед изграждането и разгръщането на икономиката на знанието и оползотворяването на иновативния потенциал на нацията.

Неблагоприятни промени в тази насока се наблюдават и при анализа на данните на НСИ за 2010 и 2011 г. (предварителни данни) за джендър различията при изследователите по възраст. Във възрастовите групи до 35, 35-44 и 45-54 години, предполагащи вероятността от най-високи научни постижения, броят на жените-изследователи в държавния сектор надвишава този на мъжете средно 1.5 пъти, като единствено в групата над 55 години мъжете са представени по-добре от жените – 1.2 пъти. За сравнение в сектора „Висше образование“ проблемът с напускането на мъже-изследователи изцяло липсва: през 2010-2011 г. техният брой е средно 1.1 пъти по-малък от броя на жените само при възрастовите групи до 44 години, но значително – близо 2 пъти, го надвишава във възрастовите групи над 45 години.

С цел оценка на равните възможности на жените и мъжете за израстване и изяви в научноизследователската дейност в доклада „She Figures -2012“ се въвежда нов индикатор – *изследователска мобилност*.¹² През периода 2006-2009 г. средно за ЕС жените-изследователи се характеризират с по-ниска

¹² Съгласно използваната методология понятието „мобилност“ означава професионално пътуване зад граница за период най-малко 3 месеца през последните 3 години (She Figures – 2012, р. 43).

мобилност от мъжете. България отново се реализира твърде добре по този показател, като представлява едно от двете изключения наред с Ирландия, където мобилността на жените надвишава с 5 пункта тази на мъжете. У нас тя е равна за двата пола – относителните дялове на мобилните изследователи жени и мъже са 50 на 50, докато средно в ЕС-27 съотношението е 65 : 35 в полза на мъжете (данните за европейските държави през анализирания период варират от 7 пункта в полза на мъжете във Финландия до 0% мобилност при жените-изследователи в Латвия).

Вероятно въпросът за съвместяването на професионалния и личния/семеен живот не представлява сериозен проблем за изследователите-жени и мъже в България, като данните за тяхната изследователска мобилност са очевиден индикатор за наличието на равни възможности на двата пола относно шансовете им за реализиране в европейското и световното изследователско пространство. Необходимо е да се отбележи, че въведеният в доклада „She Figures – 2012” още един нов индикатор, третиращ релацията между родителството и научната кариера, не регистрира наличието на съществени джендър различия и бариери у нас. Въпреки предпоследното място между Румъния и Литва, което заема България по показателя относителен дял на жените и мъжете-изследователи с деца под 15-годишна възраст през 2010 г. (съответно над 30 и над 20%), техният брой е по-голям в сравнение с този на работещите родители и при двата пола. Ниският дял на изследователите с деца е по-скоро следствие от общата демографска ситуация в страната, както и от застаряването на академичните служители, отколкото от проблемите, възникващи в резултат от необходимостта от поддържане на баланса „професионален/семеен живот”.

Движение към постигането на джендър равенството както в Европа, така и у нас се наблюдава при анализ на *средната успеваемост по отношение завършване на, респ. участие в докторантското обучение от жените и мъжете.* През 2010 г. относителният дял на завършилите докторантура жени в съответния общ брой жени и мъже средно за ЕС-27 е 46%, като в България той е близък до средноевропейския – 47.8%, а по последни данни на НСИ за 2011 и 2012 г. го надхвърля значително със съответните 55.3 и 51.7%. Трябва да се отбележи, че в нашата страна *постигането на близкия до паритета на половете баланс в тази област през първото десетилетие на XXI век* се характеризира със зигзагообразно движение на разглеждания показател - от явно преобладаване на завършилите мъже-докторанти в края на миналия век (жените-докторанти са 38% през 1999 г. и 42% през 2001 г.), през слаба тенденция към феминизиране на този образователно-квалификационен сектор за изследвания период (52% жени-докторанти през 2003 г., 53% през 2006 г. и 55% през 2011 г.) към постигане на относително равенство – за 2012 г. жените са 51.7% от общия брой успешно завършилите докторантура лица в България. Промените са в резултат от известно „отдръпване” на мъжете от докторантското обучение в началото на

века, което вероятно е следствие от загубения им интерес поради негативното влияние на неудовлетворителното заплащане и ниския престиж на научната кариера, несъвместими с полагащите усилия за разработване и защита на дисертационния труд. В съответствие с това през периода 1999-2003 г. броят на завършилите докторанти-мъже отбелязва отрицателен ръст от минус 3% при едновременно значително нарастване на броя на жените с 13%. Впоследствие темповете на растеж на придобилите научно-образователна степен „доктор“ жени и мъже се уеднаквяват и достигат 10.9% при двата пола средно за периода 2002-2006 г., което е значително над средното равнище за ЕС-27 (повишаване от 6.8% при жените и 3.2% при мъжете, като България се нарежда сред деветте държави с темп над 10%). Положителната тенденция към постигане на балансирана представителност на жените и мъжете на равнище докторантура продължава и през следващите години - България (наред с Латвия и Македония) е една от малкото европейски държави, в които през 2002-2010 г. средногодишните темпове на нарастване на броя на защитилите докторат мъже изпреварват тези на жените – 4.3% при жените и 7.0% при мъжете, съответно 3.7 и 1.6% средно за ЕС-27. Удълженият динамичен ред за периода 2010-2012 г. показва рязък скок - 1.6 пъти, в нарастването на общия брой завършили докторантура лица в България (вкл. при жените – 1.8 и при мъжете – 1.5 пъти), като резултатът при мъжете в действителност би бил по-значим, ако се отчете регистрираният спад в относителния им дял сред защитилите докторанти през 2011 г. с 8%.¹³

Хоризонтална джендър сегрегация

За разлика от относително равномерното усреднено разпределение на жените и мъжете-изследователи в сферите на висшето образование и науката, в участието им по научни направления и дисциплини се наблюдават значителни диспропорции - при него се отчита съществен дисбаланс в представителността на половете или прояви на т.нар. *хоризонтална джендър сегрегация*.

По отношение на *докторантите*, съгласно последните данни за ЕС-27 за 2010 г., явно феминизирани са традиционните за жените области на науката: те са 64% от завършилите докторантура в образованието, 56% - в медицината и 54% - в хуманитарните науки. Относително балансирано джендър композиране се наблюдава само в обществените науки (вкл. икономика и право), в които 49% от завършилите докторантура са жени, както и в селскостопанските и ветеринарните науки, където те са 52%. По-съществени прояви на маскулинизация са характерни главно за точните науки, математиката и информатиката, където завършилите докторантура жени са по-малко от

¹³ Изчисленията за 2011-2012 г. са по данни на НСИ.

България в европейските класации за джендър равенството в академичните среди

26%, както и за инженерните науки, вкл. производството и строителството, където те са 40%. Информацията за България значително се различава от средноевропейската.

Таблица 2

Относителен дял на завършилите докторантура жени в България в общия брой завършили докторантура по области на науката (%)

Научни направления	2003 г.	2006 г.	2010 г.
Образование	52.2	52.0	47.0
Хуманитарни науки и изкуствознание	68.4	68.0	57.0
Обществени науки, икономика и право	50.0	58.0	51.0
Точни и естествени науки, вкл. информатика	52.8	56.0	58.0
Технически науки	31.4	33.0	32.0
Селскостопански и ветеринарни науки	46.4	54.0	80.0
Медицина	56.4	56.0	43.0

Източник: She Figures – 2006, p. 39; 2009, p. 51; 2012, p. 54.

Данните показват, че в началото на анализирания период България се разминава със ситуацията в Европа главно по отношение на жените-докторанти в областта на точните и естествените науки, където проявите на феминизация продължават да се засилват и през следващите години. 2006 г. се характеризира със задълбочаващото се нежелание на мъжете да се реализират в академичната сфера, като техническите науки остават единственото научно направление, където те преобладават.

В края на периода ситуацията определено се подобрява с оглед движението към балансирано джендър разпределение на докторантите по области на науката с изключение на селскостопанските, точните и естествените науки, в които доминирането на жените достига „неблагоприятни“ стойности - по-детайлната информация за отделни научни направления показва, че през 2010 г. жените са 66% от завършилите докторантура лица в естествените науки, 51% във физиката, 56% в математиката и статистиката и достигат 50% в архитектурата и строителството. В този смисъл първенството на България по отношение на европейските стремежи и тенденции към постигането на джендър равенството в традиционно „мъжките“ научни направления се превръща в друга крайност – *отслабващото желание на младите мъже да се насочват към научна кариера*. Това налага да се предприемат съответни стимулиращи мерки с оглед както на интересите на самата наука, така и на нейното джендър композиране.

Подобна тенденция се забелязва и при анализ на *относителните дялове на жените-изследователи в общия им брой, дезагрегиран по области на науката и сектори*, но главно по отношение на държавния сектор.

Таблица 3

Относителен дял на жените-изследователи в България в общия брой изследователи в сектора висше образование (ВО) и държавния сектор (ДС) по области на науката (%)

Научни направления	2003 г.		2006 г.		2009 г.	
	ВО	ДС	ВО	ДС	ВО	ДС
Естествени науки	55.0	51.6	55.0	54.0	42.0	52.0
Инженерни науки и технологии	24.4	34.3	22.0	33.0	31.0	38.0
Медицина	55.6	51.2	53.0	53.0	45.0	70.0
Селскостопански науки	35.9	52.7	41.0	53.0	39.0	60.0
Обществени науки	40.1	59.3	43.0	58.0	51.0	57.0
Хуманитарни науки	52.4	66.2	58.0	63.0	54.0	66.0

Източник: She Figures – 2006, p. 42, 44; 2009, p. 57, 60; 2012, p. 66, 71.

Анализът на представените данни отрича битуващата в обществото заблуда по въпроса за силното феминизиране на сферата на висшето образование. През периода 2003-2009 г. е налице явна тенденция към по-балансирано джендър композиране на такива научни направления във висшите училища като естествени, инженерни, селскостопански, медицински и обществени науки при съответно намаляване проявите на феминизация или нарастване на относителните дялове на жените там, където те са изоставали значително от мъжете-академични служители. Това означава, че *тази сфера остава привлекателна и за двата пола*, било поради удовлетворителното заплащане, било поради престижността на професията и/или приемливи условия на работа и работно време. В същото време мъжете проявяват все по-изявено negliжиране на участието в науката в държавния сектор, т.е. *в научноизследователските институции на бюджетна издръжка. С изключение на инженерните науки и технологиите всички научни направления са видимо феминизирани*, като в медицината, селскостопанските, обществените и хуманитарните науки дяловете на жените-изследователи варират между 60-70%. Необходимо е да се отбележи, че изкривяването на джендър баланса в каквато и да е насока е във вреда за икономиката на страната, която трябва да използва пълноценно професионалния изследователски потенциал както на жените, така и на мъжете с цел постигане на напредък относно изпълнение на целите на Стратегия „Европа 2020“ и изграждане на икономиката на знанието.

В концентриран вид хоризонталната джендър сегрегация по научни направления във висшето образование и науката е представена чрез стойностите на изчислявания от 2003 г. *индекс на десимиляция*.¹⁴

¹⁴ В контекста на това изследване индексът изразява равнище на хоризонталната джендър сегрегация, като показва относителния дял на изследователите жени или мъже, които би тряб-

Таблица 4

Индекс на десимиляция (Dissimilarity Index – DI)

	2003 г.	2006 г.	2009 г.
<i>Страни-членки на ЕС</i>	DI – EC-25	DI – EC-27	DI – EC-27
Сектор „Висше образование“	0.14	0.14	-
Държавен сектор	0.21	0.18	-
<i>България</i>			
Сектор "Висше образование"	0.23	0.27	0.16
Държавен сектор	0.12	0.14	0.15

Източник: She Figures – 2006, p. 48; 2009, p. 64; 2012, p. 77.

В доклада „She Figures – 2003“ за пръв път е измерен индекс на десимиляцията общо за научноизследователската сфера (p. 58), като неговата стойност за България през 2000 г. поставя страната ни на първо в негативен план място в Европа с най-високо равнище - 0.31. Дешифрирането на индекса означава, че една трета от изследователите трябва да сменят областта на научната си изява, за да бъде осъществен напредък относно джендър равнопоставеността в академичните институции у нас чрез практическо реализиране на определения от ЕС за онзи период критерий за постигане на 35% участие на жените във всяка научна област. По-нататъшното детайлизиране на индекса на десимиляцията и измерването му в сектор „Висше образование“ и в държавния сектор показва значително подобряване на тяхната джендър композиция, особено във висшето образование. Резултатите за 2009 г. означават, че съответно едва 16 и 15% от преподавателите и учените в двата сектора в България трябва да сменят научното направление на своята работа, за да се постигне балансирано разпределение на жените и мъжете. Определянето на пола на хипотетично „напускащите“, респ. и на сегрегираните в тези сфери е в зависимост от данните за представителността им в съответните сектори. В този смисъл от представените в табл. 3 резултати може да се направи следното заключение: *във висшето образование средно за всички научни направления трябва да се „преместят“ 16% от мъжете, а в държавния научноизследователски сектор – 15% от жените.*

Вертикална джендър сегрегация

Една от най-съществените проблемни области във висшето образование и науката както в Европа, така и у нас е наличието на силно изразена *вертикална джендър сегрегация.*

вало хипотетично да сменят научното си направление с цел постигането на балансирано джендър разпределение при условие, че заетите от друг пол не променят своята специализация. Стойностите на индекса се движат в диапазон от „0“ до „1“, като „0“ означава липса на сегрегация в съответния сектор, а „1“ - пълно доминиране на единия пол (She Figures – 2012, p. 76).

Вертикалната сегрегация по академични длъжности (научни звания)¹⁵ проличава най-ясно при анализа на траекториите на академичната кариера на жените и мъжете във висшето образование и науката. Представените в табл. 5 данни средно за ЕС-27 показват нарастващото разминаване в относителните дялове на двата пола при преминаване към по-високи академични длъжности. При относителната джендър балансираност на старта на научноизследователската кариера доцентурата и главно професурата се оказват „препъни камък“ в професионалното развитие на жените в академичните среди, като въпреки лекото затваряне на ножицата през анализирания период разминаването, особено при професорите, остава повече от съществено.

Таблица 5

Относителен дял на жените и мъжете в типична академична кариера, ЕС-27 (%)

Пол	Докторанти	Асистенти	Доценти	Професори
<i>2002 г.</i>				
Жени	41	40	33	16
Мъже	59	60	64	84
<i>2006 г.</i>				
Жени	45	44	36	18
Мъже	55	56	67	82
<i>2010 г.</i>				
Жени	46	44	37	20
Мъже	54	56	63	80

Източник: She Figures – 2009, p. 73; 2012, p. 88.

Забавянето на академичната кариера на жените може да се проследи и по научни степени. Според изчисления по предварителна информация на НСИ за 2011 г. относителният дял на жените, притежаващи научна степен „доктор“ и „доктор на науките“, е 41.7% от персонала с висше образование, зает с НИРД, докато при отчетеното по-ниско спрямо жените участие на мъжете с висше образование в общия брой персонал, зает с НИРД, този дял е съществено по-висок – 47.9%.

Констатираните различия в полза на мъжете се потвърждават и от твърдебавно променящите се стойности на *индекса на стъкления таван*.¹⁶ По този

¹⁵ В европейската статистика се представят данни за четири типа академични длъжности – grade A, B, C, D. Както е посочено в доклада She Figures – 2009, в България са валидни три от тях: A – професор; B – доцент и D – асистент.

¹⁶ Индексът на стъкления таван (Glass Ceiling Index) е индикатор, който измерва относителния спрямо мъжете шанс на жените да достигнат високи професионални позиции. Този индекс сравнява относителните дялове на жените-професори в общия брой на жените с всички академични

показател България е значително над средноевропейското му равнище, което не отрича *наличието на вертикална сегрегация по академични длъжности у нас – стъкленият таван продължава да тежи над главите на жените-изследователи, но е сравнително „по-тънък”, отколкото в повечето европейски държави.*

Таблица 6

Индекс на стъкления таван в академичната сфера

Страни	2004 г.	2007 г.	2010 г.
ЕС-27	1.9	1.8	1.8
България	1.73	1.5	1.4

Източник: She Figures – 2006, p. 59; 2009, p. 78; 2012, p. 96.

Този индекс се представя пред научната общественост през 2006 г., докато в първия доклад „She Figures – 2003” е измерен т.нар. коефициент на феминизация на професорския състав (броят на жени-професори на 100 мъже-професори). По данни за 2001 г. България се нарежда на второ място сред страните-кандидатки за членство в ЕС след Латвия със стойност на този показател от 21.7 и е близка до „първенците” в тогавашните ЕС-15 Португалия (23.9) и Финландия (23.4), което означава, че малко над 20 жени на 100 мъже са в „топ-ешелоните” на академичната йерархия. Очевидно е, че жените са силно сегрегирани, но данните за други европейски държави отчитат значително по-лоши резултати – около 10 жени на 100 мъже-професори. Стойностите на изчислявания впоследствие индекс на стъкления таван и по-конкретно за 2010 г. поставят България на пето в позитивен смисъл място сред европейските държави. Сравнително доброто представяне на страната ни не отрича обаче наличието и запазването във времето на проблема с вертикалната сегрегация, което проличава при анализ на представителността на жените на най-висока академична позиция в типичната кариера на изследователите.

Изложените в табл. 7 данни за *относителния дял на жените и мъжете-професори в общия академичен състав* у нас показват, макар и намаляващия, но все пак значителен превес на мъжете - през четирите разглеждани години техният брой надвишава този на жените-професори съответно 3.5, 3.25, 2.8 и 2.5 пъти.

длъжности, което индикира възможностите (или тяхната липса) на жените да се придвижват по йерархичната стълба в академичните институции. Стойностите на индекса се дешифрират по следния начин: ако той е равен на 1, не се наблюдават джендър различия; ако е по-малък от 1, жените са свръхпредставени; ако е повече от 1, какъвто е случаят в сферата на науката в Европа, е налице ефектът на стъкления таван, т.е. жените са недостатъчно представени на високи академични позиции. Колкото по-висока е стойността на индекса, толкова е „по-дебел” стъкленият таван, респ. толкова по-трудно е за жените да се придвижат към по-висока позиция (She Figures – 2012, p. 95).

Таблица 7

Относителен дял на професорите по пол в
общия академичен състав в България (%)

Години	Жени	Мъже
2001	3.7	13.1
2004	4.0	13.0
2007	5.0	14.0
2010	6.0	15.0

Източник: She Figures – 2003, p. 64; 2006, p. 58; 2009, p. 77; 2012, p. 92.

Още по-показателна в това отношение е информацията за *относителния дял на жените-професори в общия брой представители на тази академична длъжност* - 18% през 2001 и 2004 г., 24% през 2007 г. и 25.9% през 2010 г. Въпреки видимия прогрес в броя на професионално „израстващите“ жени те съставляват малко над една четвърт от професорския състав. Значително по-добра, но не изцяло равностойна е ситуацията в доцентурата - относителният дял на жените в нея е 40% през 2010 г., което е с 5.1% повече в сравнение с 2004 г. По-трудният и бавен процес на професионалното израстване на жените във висшето образование и науката проличава и от „водещите“ им позиции на равнище асистенти - техният относителен дял в общия брой асистенти показва изненадващо постоянство, като през четирите години от 2004 до 2007 г. нараства едва с 1.6% и оттогава запазва „лидерското“ си място от 54% до 2010 г. Тези тенденции придобиват още по-негативен нюанс с оглед сегрегирването на жените в академичните среди, като се отчете нарастващият им дял в общия академичен състав от 43.4% през 2001 г. на 46% през 2010 г. и 48% през 2012 г.

Въпреки влизането в сила през май 2010 г. на дългоочаквания Закон за развитието на академичния състав в Република България анализът на разпределението на жените и мъжете по академични длъжности в последващия период позволява да се констатира ненарушимият устойчив характер на изведените тенденции, което може да се проследи по отношение на сектора „Висше образование“.

Таблица 8

Относителен дял на жените в съответния преподавателски състав в
държавни и частни висши училища в България по академични длъжности (%)

Академични длъжности	2010-2011 г.	2011-2012 г.	2012-2013 г.
Професори	25.9	26.6	29.4
Доценти	39.7	40.8	41.7
Асистенти	51.1	52.4	53.0
Преподаватели и научни сътрудници	61.7	63.2	61.0

Източник. По данни на НСИ, www.nsi.bg

Относителният дял на жените-професори нараства само с 3.5% и вследствие на ниското „стартово“ равнище остава под една трета от общия брой преподаватели на тази длъжност, въпреки факта, че абсолютният брой на жени-професори през трите учебни години бележи значителен ръст от 39% спрямо този на мъжете (17%). Само времето ще покаже дали това е начало на положителни промени с оглед преодоляване на вертикалната сегрегация на жените по академични длъжности, или е временно явление като реакция на закъснелите улеснения на процедури за академично израстване.

Практически незабележимо е влиянието на действието на новия закон върху джендър разпределението на доценти – *относителният дял на жените на тази академична длъжност нараства едва с 2%. Със също толкова се увеличава делът на „работните пчелички“ във висшето образование – жени-асистенти, които продължават да преобладават на най-ниското равнище в академичната йерархия.* Още „по-представително“ е участието на жените в категорията „преподаватели и научни сътрудници“ – лица без научна степен и вероятно без видима академична перспектива, като техният дял надхвърля 60% и не проявява никакви признаци през годините да падне под този „праг“ (той е 63.8% през 2000 г., 68.4% през 2006 г., 63.2% през 2011 г. и 61% през 2012 г.)

Показателни са данните за броя на *професорите жени и мъже в европейските държави по възрастови групи* (за 2010 г. наличната информация е само за 12 държави, вкл. България). Както в повечето от тях, така и у нас най-много са професорите във възрастовата група над 55 години. Единствено в Германия професорите жени и мъже са повече при 45-54-годишните изследователи, а в Австрия, Румъния и Белгия броят на жените-професори надвишава този на мъжете в посочената възрастова група. Трябва да се отбележи, че в Германия, Италия и Румъния е регистриран значителен брой професори-жени и мъже на възраст 35-44 години, докато България се характеризира с най-ниски възможности за професионално израстване при по-младите генерации – сред 35-44-годишните изследователи у нас броят на жените и мъжете-професори е еднакъв - 5. За сравнение в Румъния те са 1165 при жените и 1294 при мъжете, в Германия – 560 при жените и 2293 при мъжете, в Италия – 108 при жените и 460 при мъжете, в Австрия – 93 при жените и 281 при мъжете. В съответствие с това може да се направи изводът, че *в България академичната кариера се характеризира с бавни темпове и за двата пола, но жените са в по-неблагоприятно положение от мъжете и в темпорално отношение, след като техният брой съставлява едва една четвърт от този на мъжете-професори дори във възрастова група над 55 години.*

Освен по академични длъжности се наблюдава *вертикална сегрегация по заеманите ръководни позиции* в академичните органи на управление. Като ориентир за оценка на участието на жените и мъжете в управлението

служат определените в Европейската стратегия за равенството на жените и мъжете (2010-2015 г.) (EU Strategy for Equality between Women and Men) цели за постигане на 25% представителност на жените на висши ръководни позиции в научноизследователския сектор, както и на участието на най-малко 40% от един пол в научните бордове в академичните институции и в комисии и експертни групи към ЕК в тази сфера.

Диспропорционалното участие на жените и мъжете в академичните органи на научно управление (вж. табл. 9) показва както недостатъчната представителност на жените и липсата на справедлива конкуренция между тях и мъжете за тези позиции, така и слабото им желание да „преодолеят“ непреодолимия все още ефект на стъкления таван. Любопитно е, че последното е присъщо не само на мъжете, но и на самите жени, които, осъзнато или не, не проявяват разбиране за „ощетеното“ си положение. Отчитайки изборния характер на съответните позиции и вече анализираната балансирана представителност на жените-изследователи в сферите на висшето образование и науката у нас, може да се обобщи, че недостатъчното участие на жените в управлението на научноизследователската дейност в известен смисъл е следствие от факта, че те, от една страна, не се кандидатират в достатъчна степен за съответни длъжности, а от друга, номинират и проявяват нагласи да избират кандидати-мъже. Подобно поведение обаче е по-скоро реакция на наложилите се в обществото културно-социетални джандър стереотипи, отколкото на професионално-организационни или институционални бариери пред израстването на жените в науката.

Таблица 9

Относителен дял на жените-членове на научни (академични) съвети в научноизследователските институции и висшите учебни заведения (%)

Страни	2001 г.	2004 г.	2007 г.	2010 г.
ЕС-27	27.3*	-	22	36**
България	14.7	32.8	37	29

* Данните са за ЕС-15; средно за 11 страни-кандидатки за членство в ЕС – 19.1.

** Както е отбелязано в съответния доклад, този резултат е малко завишен поради някои методологични промени при измерване на средните показатели за ЕС-27 спрямо She Figures – 2009.

Източник: She Figures – 2003, p. 76; 2006, p. 71; 2009, p. 99; 2012, p. 117.

Представените данни показват сериозно нарастване на участието на жените в България през анализирания период - от едно от най-ниските равнища средно в ЕС-15 и 11 страни-кандидатки през 2001 г., през 2004 г. достигаме до най-високото след Норвегия (48%) и Дания (35%) сред ЕС-27, но оставаме под посочената цел за 40% представителност. През 2010 г. настъпва съществен спад от 8 пункта, поставящ нашата страна далече от средното равнище в Евро-

па, която все повече се доближава до постигането на визираната цел. Трябва да се посочи обаче, че тя е изпълнена само в четири европейски държави – Исландия (40%), Финландия (45%), Норвегия (46%) и Швеция (49%), а в дъното на класацията по този показател са Полша и Кипър – само 7% от жените там участват в научните бордове в съответните институции.

Значително по-видими са *джендър различията в участието в административното ръководство на академичните институции*. Относителният дял на жените-ръководители на институциите в сферата на висшето образование у нас нараства от 8% през 2007 г. на 14.4% през 2010 г., но наред с още 15 страни остава под средното за ЕС-27 равнище от 15.5% през 2010 г. Това е абсолютно недостатъчно както за Европа, така и за България с оглед на посочената цел за постигане на 25% представителност на жените на висши ръководни позиции в научноизследователския сектор. Трябва да се отбележи, че толкова голяма представителност е постигната само в три европейски страни – Финландия (25%), Швеция (26.9%) и Норвегия (31.8%), докато в Латвия тя е равна на нула, въпреки че тази държава е сред малкото с най-голяма женска заетост в академичната сфера (над 50%). Това отново поставя въпроса за релацията между наложилите се в обществото джендър стереотипи и ниската самооценка на жените, характерен и за страните с не толкова фрапантни, но все пак изключително ниски резултати по този индикатор

Още по-показателна е информацията за относителния дял на жените-ректори на университети и други висши учебни заведения с право да упражняват докторантско обучение - през 2007 г. той е 9% както в ЕС-27, така и в България, като бележи твърде несъществено нарастване съответно на 10 и 12% през 2010 г. Сред първенците отново са скандинавските страни, където жените-ректори за разлика от останалите европейски страни не са феномен: Швеция – 43%, Исландия – 33%, Норвегия – 29% и Финландия – 25%. Има и държави, в които понятието „жена-ректор“ е изцяло непознато явление – Кипър, Литва и Унгария с 0% жени на тази длъжност.

По-новите данни за България подкрепят очертаните тенденции. Относителният дял на жените-директори в институциите на БАН (основен представител на държавния сектор за наука) е 21.7% (10 жени от общо 46 директори), като 6 от тях са в областта на традиционно феминизираните научни области на обществените и главно на хуманитарните науки и само 4 са жените-директори в точните, естествените и инженерните науки (вж. Българска академия на науките. Справочник 2011...). „Прогресът“ на жените се наблюдава с понижаването на равнището на ръководните позиции, т.е. при по-ниските длъжности относителният им дял съществено нараства – 40.9% са жени-зам.-директори и 70% - научни секретари. Под определения в ЕС критерий остава композирането на органите на научното ръководство – жените са 36.6% от председателите на научните съвети в институтите на БАН. Въпреки че от 1869 г. не е имало нито една жена-председател на БАН, в централните органи за управление на Академията през 2011-2012 г. е регистриран известен напредък

по отношение постигането на балансирана представителност на половете - съотношението в броя на зам.-председателите на БАН мъже и жени се променя от 3 : 0 на 1 : 2; в броя на научните секретари по научни направления – от 5 : 2 на 4 : 3; в дяловете на членовете на управителния съвет – от 40 : 60% на 50 : 50%, т.е. постигнат е пълен паритет между жените и мъжете. Длъжностите председател на БАН и председател на Общото събрание на БАН обаче все още са „запазена марка“ за мъжете-учени. Твърде ниска остава представителността на жените сред академиците и член-кореспондентите – с отчитане на новоизбраните през 2012 г. членове на БАН техният дял е едва 3% от академиците (2 жени от общо 68) и 14% от член-кореспондентите (13 жени от 93, като 7 от тях отново са в обществените и хуманитарните науки и в изкуствознанието).

Не по-различна е ситуацията във висшите органи на управление в системата на висшето образование. Избраният в началото на 2012 г. нов Съвет на ректорите на висшите училища в България има председател-мъж и шестима мъже-членове на управителния съвет. В съответствие с данни на МОМН от Регистъра на акредитирани висши училища към 1 май 2013 г. в 51 държавни и частни университети и висши училища жените-ректори са само 2, т.е. 3.9% от всички ректори (ректорите са и председатели на академичните съвети), а жените зам.-ректори са 32 (главно по международно сътрудничество и връзки с обществеността и по учебна дейност), което е недостатъчно с оглед на факта, че средният брой на зам.-ректорите в едно висше училище варира между 2 и 4. Сред председателите на общото събрание – върховен орган на управление на висшите училища, жените отново са само 2 при значителен брой жени зам.-председатели.

Джендър различия при достъпа и размера на проектното финансиране

Слабата представителност на жените в управленските структури в науката извежда на преден план въпроса доколко това рефлектира върху шансовете им за получаване на финансови средства за научноизследователска дейност. Във връзка с това от 2006 г. европейската статистика за жените и мъжете в сферата на научните изследвания включва допълнителни данни, насочени към *анализ на джендър различията при достъпа и размера на проектното финансиране* чрез измерване на степента на успеваемост на жените и мъжете при кандидатстване и получаване на финансови средства за научноизследователски проекти. Веднага трябва да се отбележи, че *анализът на съответните данни не установява наличието на сериозен джендър дисбаланс*. През 2004 г. по-висока степен на успеваемост при мъжете е регистрирана в 17 от наблюдаваните 26 европейски страни, а при жените – в 9 държави (сред тях е и България), за които е установена обратнопропорционална зависимост - колкото по-ниско е равнището на разходите за научни изследвания на един изследовател, толкова по-голяма е успеваемостта при жените.

През 2010 г. по-висока степен на успеваемост при мъжете средно с 2.5% е регистрирана в 17 от наблюдаваните 22 европейски държави, а при жените (по-висока от тази на мъжете средно с 1.9%) – в 5, вкл. в България (наред със Словения, Люксембург, Исландия и Норвегия). Трябва да се отбележи, че през 2010 г. изпреварването на степента на успеваемост при мъжете в страните, където тя е по-висока за тях, значително намалява спрямо 2002 г. - от 12.3 на посочените 2.5%, докато в тези с изпреварваща степен на успеваемост на жените равнището остава постоянно – 1.9%.

Резултатите от сравнението на броя на кандидатстващите за проектно финансиране и на спечелилите (бенефициенти на съответните грантове) жени и мъже-изследователи в България показват незначителни различия (средно с 2% в полза на жените през 2002 и 2010 г.) – 30% жени, спечелили финансиране от общия брой кандидатстващи жени, и 28% за същата група мъже през 2002 г. и съответно 28.7 и 26.8% през 2010 г. Трябва да се посочи обаче, че през анализирания период броят на кандидатстващите изследователи от двата пола намалява драстично – 2.8 пъти при жените и 2.7 пъти при мъжете, докато делът на спечелилите остава на същото равнище при запазване на по-високата степен на успеваемост при жените у нас. Анализът на този показател по научни области дава по-детайлна информация относно достъпа до финансиране на жените и мъжете в България през 2010 г. - мъжете изпреварват жените с 4.1% в естествените науки, с 5.6% в медицината, с 23.9% в селскостопанските науки. В същото време жените са с по-висока успеваемост от мъжете главно в обществените науки – с 27.4%, и с 13.4% в инженерните науки. Във „феминизираните“ хуманитарни науки обаче е налице абсолютен джендър баланс.

По-различна е ситуацията при анализа на размера на отпуснатото финансиране.¹⁷ Тук „ощетени“ в сравнение с други европейски държави са всички жени и мъже в академичната сфера у нас. *Наличните данни за 2003, 2006 и 2009 г. поставят България на едно от челните места сред европейските държави по общ брой жени-изследователи (около и над 50%) и по степен на успеваемост на жените и успоредно с това на едно от последните по отпуснатите средства за финансиране на проекти на един изследовател (под 50 000 PPS) и по-конкретно – около 30 000 PPS през 2006 г. и около 35 000 PPS през 2009 г.*¹⁸ Това намира израз в характерния за европейската

¹⁷ Съгласно методологията на докладите „She Figures“ с цел извършване на междудържавни сравнения в Европа размерът на отпуснатите средства за финансиране на научни проекти на един изследовател се изчислява в хипотетична обща валутна единица „стандартна покупателна сила“ (PPS – Purchasing Power Standard). Един PPS позволява да бъде закупено еднакво количество стоки и услуги във всяка наблюдавана държава (She Figures – 2012, p. 121).

¹⁸ През 2009 г. средният общ размер на проектното финансиране в милиони PPS в ЕС-27 е, както следва: в частния изследователски сектор – 137 412, в държавния сектор – 30 800 и в сектора „Висше образование“ – 54 693. В България той е съответно 125, 230 и 58 (She Figures – 2012, p. 129). Коментарът е излишен.

карта за равенството на жените и мъжете в науката устойчиво проявяващ се джендър парадокс: колкото по-висок е делът на жените-изследователи в една държава, толкова по-нисък е размерът на финансовото осигуряване на проекти на един изследовател, и обратно – колкото по-нисък е делът на жените, толкова по-големи са отпуснатите финансови средства. За илюстрация те са най-високи - над 190 000 PPS, в Австрия, Германия, Швеция и почти толкова в Италия при съответни дялове на жените-изследователи от 28, 25, 36 и 34%. В резултат се констатира, че в тези и близки до тях държави разпределението на финансовите средства определено ощетява жените, които в по-голяма степен са представени в проектните области и сектори с по-ниско финансиране. *В страните с постигнат относителен баланс в представителността на жените и мъжете в академичната сфера, вкл. в България, финансирането е ниско, което води до своеобразна джендър „равнопоставеност“ в даден контекст.* В същото време е констатирана неблагоприятна с оглед на джендър равнопоставеността тенденция на участието на европейските жени в VI Рамкова програма за научни изследвания в ЕС на всички позиции в типовете проекти, предвиждащи по-ниско финансиране - ако в такива проекти (Smaller Instruments CA's, SSA's and Streps) то е средно 43.3%, в по-мощните по размера на финансиране проекти (Integrated Projects, Networks of Excellence) се наблюдава спад на дела на жените средно на 30.5%.

При разпределение на финансовите средства по икономически сектори средно в ЕС-27, вкл. и в България, се наблюдават аналогични тенденции - най-високи са сумите в изследователските структури в частния сектор, следвани от държавните научни институции и накрая е секторът „Висше образование“, където сумите съставляват средно 50% от тези в държавния и около 25% от техния размер в частния сектор. Поради един от основните проблеми в областта на джендър композирането на академичната заетост в Европа – твърде ограниченото участие на жените-изследователи в частните изследователски структури, които се характеризират със значително по-обем финансиране, е налице явна неравнопоставеност на европейските жени при достъп до най-високобюджетните проекти. В България обаче заетостта на жените-изследователи в частния сектор е 43%, което изключва този проблем от дневния ред за сметка на ограничените възможности за солидно финансиране на учените и от двата пола.

*

Извършеният анализ доказва, че България заема достойно място на европейската карта за джендър равнопоставеност в академичната сфера, където е постигнат видим напредък, рефлектиращ в префокусирането на приоритетите от постигането на джендър равнопоставеност към стремежа за балансирана представителност на жените и мъжете. Значителна част от проблемите, съществуващи в тази сфера средно в Европа и в отделните държави, са практически преодолени у нас. Въпреки това са идентифицирани

България в европейските класации за джендър равенството в академичните среди

три основни проблемни области – хоризонтална сегрегация по области на науката, тенденция към напускане на държавния научноизследователски сектор от страна на мъжете и съществена вертикална сегрегация по академични длъжности и ръководни позиции, които изискват по-нататъшно търсене на пътища и механизми за тяхното преодоляване.

Използвана литература:

Българска академия на науките (2011). Справочник 2011. С.: "Класик Дизайн".

НСИ, www.nsi.bg

Bericat, E. (2012). The European Gender Equality Index: Conceptual and Analytical Issues. - Social Indicators Research, Vol. 108, Issue 1, p. 1-28.

EU (2010). Stocktaking 10 years of "Women in Science" 1999-2009, p. 7, http://ec.europa.eu/research/science-society/document_library/pdf_06/stocktaking-10-years-of-women-in-science-book_en.pdf

EU Strategy for Equality between Women and Men (2010-2015). COM (2010) 491 final. Global Gender Gap Reports, www.weforum.org/reports.

Progress on equality between women and men in 2011. Brussels, 16.4.2012 SWD (2012) 85 final, http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/swd2012-85-gendereq_en.pdf

Progress Report on Women in Economic Decision-making in the EU, 2012, http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/women-on-boards_en.pdf

Roadmap for equality between women and men. COM (2006) 92 final of 01/03/2006.

She Figures 2012 - Gender in Research and Innovation. Statistics and Indicators, http://ec.europa.eu/research/science-society/document_library/pdf_06/she-figures-2012_en.pdf (публикуван през март 2013).

She Figures 2009 - Statistics and Indicators on Gender Equality in Science, http://ec.europa.eu/research/science-society/document_library/pdf_06/she_figures_2009_en.pdf

She Figures 2006 - Women and Science. Statistics and Indicators, http://ec.europa.eu/research/science-society/pdf/she_figures_2006_en.pdf;

She Figures 2003 - Women and Science. Statistics and Indicators, http://ec.europa.eu/research/science-society/pdf/she_figures_2003.pdf.

4.VI.2013 г.